

rio niekada ir su niekuo nesusipainiosi. Šmaikštus žodis, vaizdingi, neretai paradoksalūs palyginimai, humoras, ironija, kartais ir satyra – visa tai teikia nepaprastą skaitymo malonumą. Pačiai pabaigai vienintelė, visiškai atsitiktinė, bet tokia būdinga citata: „Putinas išlaikė visas

vėtras, visus viesulus, visus potvynius, – nuvirtu į upe, o nuvirtu tiktai paukštelio nutu-piamas? Kodėl tas paukštelis toks sunkus – už vėtrą ir potvynį pavojingesnis? Kas matė Dzūkijoje toki paukštį, kuris medy betupėdamas medžius vartytų?“ (kn. I, p. 198).

Giedrė Buftienė

Dainius Razauskas. Vėjūkas: Lietuvių vėjo demono vardo ir įvaizdžio rekonstrukcija, atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenį (osetinių *wæjug* / *wæjyg*). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. – 206 p.

Neseniai pasirodė antroji Dainiaus Razausko mitologinių tyrinėjimų knyga ir pirmoji išsami studija, skirta lietuvių Vėjui. Knygos antraštė – „Vėjūkas“ su dviem garso ilgumą žyminčiais ženklais – sukuria intrigą, kuri paaiškėja tik perskaičius studiją. Čia kalbama apie vėjūką ir vėjuką: vėjūkas – vienas iš vėjarodės pavadinimų, Vėjūkas – jau vėjo dievybės vardas, o vėjuku vėjas pavadinamas ne vien meiliai, bet ir su baime. Suintriguoja ir paantraštėje paminėtas lietuvių vėjo demonas. Lietuvių mitologijoje demonų klasė nėra aiškiai išskirta, juoba nėra sulaukusi monografijos. N. Vėliaus studijoje apie folklorinį velnią vėjo demoniškumas vos paminėtas, bet vėjo dvasia minima kaip viena pagrindinių slavų mitologijos demoniškų būtybių*. D. Razausko studijoje lietuvių Vėjūko demoniškumas yra paaiškinamas kaip skiriamasis jo bruožas vėjų šeimoje arba kaip vienas iš vėjo dievybės pavidalų, išsaugojusių tiesioginį ryšį su vėlėmis ir pomirtiniu pasauliu. Trečia smalsumą žadinanti detalė – knygos paantraštėje žadama skitų (osetinių) mitologijos paralelė. Kaip paaiškėja beskaitant, jai ir turėtume būti dėkingi, kad ši studija atsirado. Orientalistinis kontekstas – vienas iš D. Razausko tyrinėjimų ypatumų.

Knygą sudaro penki skyriai, du iš jų – didesnės apimties. Vienas jų – „Lietuvių vėjo

demonas ir osetinių vajugas“ – skirtas lietuvių vėjo demono įvaizdžiui išgryninti, kitame – „*Vėjo vėliava*: Vėjopatis ir jo sąsajos su tautosaka bei lietuviškais vėjarodžiais“ – kalbama apie Vėjopatį ir vėjarodžius, vėjo dievybės ikonografiją, asmenvardžius ir vaizdinio materializavimąsi liaudies mene – vėtrungių, vėjarodžių, vėjūkų pavidalus. Knyga pradedama ir baigiama žadėtųjų baltiškų–skitiškų paralelių atskleidimu. Kaip tik mitologinė osetinių demono (vienaakio milžino) vajugo ir šiaurės iranėnų vėjo dievybės *Vāyu-* genetinio ryšio rekonstrukcija, apie kurią knygos autorius išgirdo 2001 m. tarptautinėje mokslinėje konferencijoje Vilniuje, lėmė šios studijos atsiradimą – mėginta šią sąsają patvirtinti (gal patikrinti ir papildyti), atkreipus dėmesį į kalbinius sąskambius (*vajugas* – *vėjukas*) bei pastebėjus, kad lietuvių tautosakoje išlikusiame vėjo vaizdinyje galima atpažinti ir osetinių demonų bruožus. Taigi lietuviškoji paralelė patvirtina „Nartų“ epo demonų vajugų vėjišką prigimtį. Studijos pabaigoje baltų–skitų (iranėnų, osetinių) istorinių ir juos pagrindžiančių kalbinių ryšių problema aptariama nuosekliai. Apžvelgus ir susiejus iranistų (V. Abajevo), indoeuropeistų (V. Toporovo, V. Trubačiovo) išsakytus pastebėjimus, senųjų rašytinių šaltinių (Baltramiejaus Anglo, Pilypo Kalimacho, Erazmo Stellos ir kt.) žinias, lietuvių kalbininkų (Z. Zinkevičiaus, J. Kabelkos) ir mitologų (G. Beresnevičiaus) išvadas, skyrius apibendrinamas V. Abajevo citata: „Mes turime būti pasirėngę tam, kad

* *Norbertas Vėlius*. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė. Vilnius, 1987, p. 71.

atskiri motyvai, motyvų kombinacijos ar net ištiesios siužetinės struktūros galėjo klajoti tarp skitų ir Europos tautų ir tuo pagrindu galėjo rasti mitologinės bei epinės 'izoglosos', analogiškos izoglosoms, aptinkamoms kalboje" (p. 174), – taip nurodoma kryptis naujiems tyrinėjimams bei išskleidžiamas jau esamų lietuvių ir osetinų mitinių motyvų gretinimo kontekstas*. Studijos autorius kukliai prisipažįsta tikintis, jog „bent kiek“ šia linkme yra pasistūmėjęs – rekonstruoti lietuvių „blogojo“ vėjo įvaizdžiu papildęs kalbinių bei mitologinių baltų-skitų izoglosų eilę. Rezultatas išties džiugus – gausios nuosekliai aptartos mitinės paralelės patvirtina kalbines išvalgas (lietuvių *vėjukas* ir *vėjūkas* bei osetinų demono vardas *wæjug / wæjyg* etimologiškai sutampa). Lingvistinė kompetencija ir nuojauta – dar vienas unikalus autoriaus bruožas (tuo abejoti neleidžia ir knygoje nurodytas leidinio recenzentas – kalbininkas S. Karaliūnas). Lyginant su kitais D. Razausko tyrinėjimais, šioje studijoje kalbinių rekonstrukcijų nėra daug, bet žodžių etimologiniai ryšiai pasitelkiami visuose knygos skyriuose, jie tampa neginčijamais argumentais, patvirtinančiais ar pratęsiančiais mitines rekonstrukcijas (knygos priede pateikiama dar viena lingvistinė intriga – rusų žodžio *вьюга* 'pūga' kilmės aiškinimasis).

Grįžkime prie vėjo. Pirmojoje knygos dalyje, lietuvių vėjo vaizdinyje įžiūrėjus ir osetinų vajugui būdingų bruožų, patvirtinama pastarojo vėjiška prigimtis ir išryškinamas lietuvių vėjo demoniškumas. Autoriaus pirminių teigimų, skurdūs mitologiniai šaltiniai ir tautosakos duomenys „parodo jį [vėją – S. M.] veikiau kaip demoną ar bent jau antraeilę mitinę būtybę“ (p. 14), vėliau pažymima, kad lietuvių vėjo demonas yra būtent „blogasis“ mitinis vėjas. Atskirai aptiriamas ir itin svarbus vaizdinio dvilypumas – gerojo ir blogojo vėjo skirtis įvairiose tradicijose, bet atrodo, kad iš

lietuvių tautosakos duomenų galima atkurti tik demoniškąją vėjo dievybės tapatybę.

Vėjo ryšys su mirtimi, mirusiųjų pasauliu, kuris tautosakos tekstuose redukuotas iki vėjo ir vėlių sutapatinimo, laikomas visuotiniu ir, matyt, archetipiniu (p. 47). Gausu duomenų apie vėjo, viesulo ir velnio sąsajas (įdomi viesulo sukimosi ir šamanų kamlavimo apeigų paralelė); čia puikiai dera vėjo ir velnio šokiai (viesulas – velnio vestuvės); išdėstoma visa „sužeisto vėjo“ byla: peiliu sustabdomas ar prismeigiamas vėjas ar viesulo sukuryje skriejantis velnias (latvių – Rygos ponai), šis motyvas atargiai susiejamas su pagrindinio indoeuropiečių mito situacija; atskleista vienaakio vėjo–velnio–milžinų sąsaja. Sugretinus tautosakos tekstus, dėstosi įdomiausias paralelės: vienoje saktmėje vėjas uždarytas statinėje, kurios volę saugo vienaakis senis, ją ištraukus – vėjas ištrūksta (statinės anga – akis, per kurią vėjas pučia); kitoje – vėjas geležiniu lanku sukaustyta galva – fizinis ir antropomorfinis vėjo pavidalas ar abu greta iškalbiai liudija mitinio pasaulėvaizdžio fragmentaciją ir sykiu jo nuotrupose išlikusią logiką. Vėjo ir slibino (*smako*) ryšys paliudytas pasakose vėlgi primena „Nartų“ epo daugialgius vajugus.

Kiekviename skyriuje pateikta gausybė tautosakos tekstų pavyzdžių, dažnai puikiai derančių tarpusavyje, – lietuvių, latvių paraleles pratęsia slavų tikėjimų pavyzdžiai, pasitelkiami ir tolimesnių tradicijų kontekstai. Ypač didelis dėmesys tradiciniam žinojimui, virtinės tautosakos citatų, kurių informacija visiškai pasikliaunama ir kuri net ne visada komentuojama, tie patys kelis syk primenami siužetai sukuria kiek neįprastą akademinį diskursą, antra vertus, visa tai tekstui teikia gyvybę, o atradimu gali tapti ir autentiško pasakojimo intonacija. Tokio pobūdžio tyrinėjimuose įprastesnės trumpos pagrindinių motyvų nuorodos su katalogų ar archyvų numeriais iškalbingos tik išmanantiems tautosaką, jos tyrėjų bendrijai. Ši knyga primygtinai kviečia grįžti prie šaltinių, nes juose, pasirodo, yra visi atsakymai, visos siužetinės paralelės.

Pirmojoje studijos dalyje aptarti lietuvių vėjui būdingi bruožai leidžia jį sieti su osetinų

* Žr.: *Gintaras Beresnevičius*. Šventosios ugnies chronologija. Kulto steiginių atspindžiai dangaus kūnų mitologijoje: baltai, iranėnai, finai. – Tautosakos darbai, [t.] XVII (XXIV). Vilnius, 2002, p. 78–86.

demoniškaisiais vajugais ir patvirtina šių „vėjišką“ prigimtį. Lietuvių vėjo mitikos rekonstrukcijai pasitelkiamas sinchroninis tradicinės vaizdinijos pjūvis, tad kyla klausimai, ar skirtingi vėjo įvaizdžiai vienalaikiai (bet kuriuo atveju tokiu pavidalu jie mus pasiekė), ar galima dėti lygybės ženklą tarp antropomorfinių vėjo įvaizdžių ir vėjo, viesulo kaip stichijos, kuria reiškiasi velnias ar kuri tapatinama su vėlėmis. Problemą autorius puikiai jaučia: „Žinoma, vėjas, vėjo sūkurys ar viesulas ir, antra vertus, vėlės, velnias, milžinas, slibinas – tai savarankiškos mitinės būtybės. Vis dėlto jų požymiai akivaizdžiai sudaro gerokai susikertančias aibes, <...> ir toje sankirtoje iš pirminio iranėnų „blogjo“ vėjo ar vėjo demono laisvai galėjo išsirutulioti osetinų mirusiųjų pasaulio vartininko, pikto milžino vajugo paveikslas“ (p. 114).

Antrojoje studijos dalyje nuo tautosakos pereinama prie rašytinių šaltinių medžiagos: Vėjo dievo asmenvardžių ir metalo plastikos – vėjarodžių formų ir pavadinimų. M. Pretorijaus XVII a. aprašyto ir nupiešto Vėjopačio ikonografinės detalės – du veidai, sparnai, gaidys, statinaitė, žuvis, rankų padėtis (kryptis) – sukaupus žinių apie vėją tautosakoje, pasirodo, yra motyvuotos ir paaiškinamos. Pirmą kartą taip plačiai ir nuosekliai svarstoma kito jūrų dievo – Bangpūčio vardo ir funkcijų problema. Išvada koreguoja ankstesnes nuomones, nes „esama rimto pagrindo manyti, kad Bangpūtys atstovauja būtent neigiamam, „blogajam“ Vėjopačio veidui“, t. y. šie dievai (Bangpūtis ir Vėjopatis) netapatintini (p. 136). A. Stravinsko ir A. Kyno suregistruotos Lietuvos vėjarodės šioje studijoje sulaukia mitinių interpretacijų. Vėliavos ir žmogaus, gaidžio ir žuvies, drakono formos vėjarodės, paplitusios dideliame regione nuo Estijos iki Vokietijos, siejamos su vėjo pavidalais ir atributais. Įdomiausia ir sunkiausiai mitologizuojama trimituojančio angelo figūra. Pažymima, kad ir krikščioniškoje ikonografijoje jis gali būti siejamas su vėju, antra vertus, ir senasis lietuvių Vėjas pučia dūdele, be to, visų indoeuropiečių išvaizduotas kaip sparnuota būtybė. Pasitelkiama ir daugiau ar-

gumentų išvadai, jog „angelo pavidalo vėjarodžius reikia laikyti senosios vėjo dievybės įvaizdžio visiškai sklandžia *interpretatio christiana*, t. y. krikščioniška interpretacija ir adaptacija“ (p. 149).

Bet kuriuo atveju šis vaizdinys siejamas su palankiuoju, teigiamu vėjo aspektu. Matyt, būtų galima pagrįsti ir priešingą teiginį, bet akivaizdu, kad trimituojančio angelo vaizdinys tradicijoje prigijo. Įdomūs svarstymai apie metalinių kryžių viršūnėse ir kapinėse buvusias vėjarodes, būdingas Žemaitijai bei leidžiančias svarstyti apie jų nefunkcionalumą ir rodomą kryptį. Keleto autorių pozicijos čia sutampa – tai mirties mitikos lauke suvoktiną reiškinį. Tokią prielaidą patvirtina ir vėtrungės liaudiškų pavadinimų „velukas“, „vėlukas“ giminystė su „vėliuku“, „veliuku“ „vėliava“ ir „veliuoka“, „veliuoku“ „vaiduokliu“, „šmėkla“, „vėlė“. Ši studijos dalis grindžiama įdomiomis interpretacijomis. Nuoseklesnės rekonstrukcijos sulaukia Bangpūtys. Vėjarodės, jau senokai dominusios menotyrininkus, pirmą kartą aptariamą platesniame tautosakinių, mitinių, kalbinių duomenų kontekste.

Baigiant galima grįžti prie vėjuko ir suabejoti vienu paskutinių studijos autoriaus teiginių, kad šis mažybinis bendrinis vėjo pavadinimas buvo varžytas „blogajam“ vėjui pavadinti (p. 163). Nurodyti tautosakos pavyzdžiai šio teiginio nepagrindžia. Ši mažybinė lytis su gana skaidria semantika yra išlikusi ir kalboje.

Šioje studijoje mažiausiai remiamasi dainuojamosios tautosakos pavyzdžiais, kur vėjo pasirodymas dažnai būna lemtingas (N. Vėlius vienoje paskaitoje yra atkreipęs dėmesį į šiaurį dalyvaujantį piršlybę, vestuvių dainų siužetuose). Aptarta tik viena mišlinga daina (baladė?), kurioje marių vėjas nulaužia šaką ir užmuša po ažuolu gulintį bernelį, bei konstatuota „blogjo“ marių vėjo sąsaja su mirtimi ir mirusiųjų pasaulio valdovu Velniu. Kai kuriais atvejais dainos galėtų iliustruoti ir kitas iš pasakojamosios tautosakos bei tikėjimų daromas išvadas.

Taigi tikriausiai galima viltis, kad ši skaitytojus sudominusi ir įtraukusi vėjo byla bus tęsiama.

Saulė Matulevičienė